

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ГЕОЛОГО-ГЕОГРАФСКИ ФАКУЛТЕТ

Книга 2 – ГЕОГРАФИЯ

Том 112

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”

FACULTY OF GEOLOGY AND GEOGRAPHY

Volume 2 – GEOGRAPHY

Volume 112

РИМСКО АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАСЛЕДСТВО И НАГЛАСИТЕ ЗА ВКЛЮЧВАНЕТО МУ В ТУРИСТИЧЕСКИ ПРОДУКТ НА ОБЛАСТИТЕ МОНТАНА, ВРАЦА И ВИДИН

СТЕЛА СТЕФАНОВА, ВЕРА НИКОЛОВА

катедра „География на туризма“

e-mails: s.stefanova@gea.uni-sofia.bg, vera_nik@abv.bg

Stela Stefanova, Vera Nikolova. THE ROMAN ARCHAEOLOGICAL HERITAGE AND THE ATTITUDES TOWARDS ITS INCLUSION IN A TOURISM PRODUCT OF THE DISTRICTS OF MONTANA, VRATSA AND VIDIN

The Roman archaeological heritage on the Bulgarian lands is represented by numerous sites, which have been excavated and evaluated to a different extent and part of them are preserved and socialized as tourist attractions. The Roman archaeological sites on the territory of Montana, Vratsa and Vidin districts in Northwest Bulgaria are part of the tourist potential of this region, which is characterized as the least developed tourist destination in Bulgaria. Trends in local tourism management in the municipalities of the districts indicate the existence of ideas, will and willingness to use all available resource potential to develop diverse and attractive tourism products recognizable on the country's tourism map. It turns out that most part of the Roman archaeological heritage in these districts is not used. Most sites have been excavated but not exposed or registered but not excavated. It would therefore be appropriate to rethink the ways in which the available tourism resources are used and the creation of new tourist products. The current study aimed to research the attitudes of key stakeholders – local municipal authorities and experts from the museums of the districts towards development of tourism product based on the Roman archaeological heritage. Taking into account their attitudes also sets out one of the possible directions in the development of such a product type.

Key words: Roman archaeological heritage, tourism, tourism product, stakeholders.

УВОД

Римското археологическо наследство е един от ценните ресурси за създаване на туристически продукти на културния туризъм в България. По-голямата част от тези археологически обекти са проучени през годините, а някои от тях са оценени, консервирани и социализирани като туристически атракции. За целта на настоящото проучване интерес представляват римските обекти на територията на Северозападна България и възможностите за тяхното интерпретиране за нуждите на туризма. Любопитството и амбицията на авторите са свързани както с инвентаризация на това наследство, така и с идентифициране, от една страна, на проблемите, а от друга, на възможностите за максимално използване за туристическото развитие на дестинацията, на този отличителен за проучвания район ресурсен потенциал. Изследването е насочено към проследяване на нагласите за туристическото развитие на областите Видин, Враца и Монтана от гледна точка на местните власти и експертното мнение на музейните институции с оглед възможностите за създаване на самостоятелен или интегриран туристически продукт чрез усвояване на римското археологическо наследство като туристически ресурс.

Историята на откриване, проучване и регистрация на настоящия обект на изследване – римското археологическо наследство в проучваната територия, може да се представи в няколко основни етапа:

– Първите проучвания на римското наследство на територията на северозападна България са осъществени още в края на XIX и началото на XX в., когато изследвания извършва един от първите археолози у нас, тогавашният директор на Народния археологически музей – Вацлав Добруски¹.

– Вторият период се отнася до систематизиране на обектите. Това в голяма степен се осъществява чрез действието на влезлия в сила през 1911 г. Закон за старините, който за първи път регламентира мерките за опазване на старините и институциите, отговорни за това. По силата на този закон някои от римските археологически обекти в разглежданата територия са проучени, оценени и обявени за защитени в категорията „народна старина“. В тази група така, както са записани, са – Римска крепост „Кулата“ (Кастра Мартис) в днешния гр. Кула, крепост „Баба Вида“ в гр. Видин, тракийско селище „Викус Трулезиум“ и антична крепост при с. Кунино, Врачанско, антична крепост „Августа“ при с. Хърлец, Врачанско, антична и средновековна крепост при гр. Мездра. Всички те влизат в регистъра през 1927 г.

---

¹ Вацлав Добруски – български археолог от чешки произход. Занимава се още с епиграфия и нумизматика. Хоноруван доцент в Софийския университет от 1890 до 1910 г. Той е първият директор на Народния археологически музей, назначен с княжески указ през 1893 г. Извършва едни от първите археологически разкопки, свързани с античното наследство по българските земи. Считан е за един от основателите на българската археология.

Действието на този закон, както и на Комисията по старините, държавните музеи и създадените исторически и археологически дружества, продължава до края на Втората световна война. През това време е създаден и първият регионален музей в Северозападна България – музеят в гр. Видин – 1910 г., в който се експонира част от движимото римско наследство, открито при проучванията в района. Тогава се основава и първото Археологическо дружество в града.

– Третият период е свързан с национализацията в страната, включително на движими ценности и на недвижими археологически обекти. Той се легитимира чрез Постановления № 1608 на МС от 31.12.1951 г. и № 165 на МС от 05.08.1958 г., които освен опазване на паметниците на културата регламентират музейното дело и определят статута на отделните обекти. През 1969 г. се приема Закон за паметниците на културата и музеите, който впоследствие претърпява редица промени. Археологически проучвания през този период се извършват само с разрешение от БАН и се финансират целево от държавата. Тогава е създадена основата на музейната мрежа в Северозападна България. Извършвани са проучвания и консервация на археологически обекти, включително на римско наследство, но не може да се говори за активна и целенасочена социализация на обектите като туристически такива. В периода 1964–1984 г. част от римските археологически обекти в областите Видин, Враца и Монтана получават статут на „паметници на културата с национално значение“.

– Четвъртият период обхваща времето след 1990 г. до днес, в който се извършват многобройни промени, касаещи Закона за паметниците на културата и музеите. След приемането на Закона за културното наследство, обнародван през 2009 г., неговият чл. 2 определя правата и отговорностите на държавата и общините по отношение на археологическите обекти на тяхна територия, а именно:

„Чл. 2а. (Нов ДВ, бр. 54 от 2011 г.) (1) Културните ценности, археологически обекти по смисъла на чл. 146, ал. 1, произхождащи от територията и акваторията на Република България, са публична държавна собственост.

(2) Културните ценности, правото на собственост върху които е придобито по реда на Закона за общинската собственост, са общинска собственост.“²

През този период се активизира и проектната дейност по проучване на археологическите римски обекти, което дава шанс за преодоляване на пропуснатите през годините възможности и в известна степен пропилен шансове (в сравнение с ширещото се иманярство) за запазване на наследството и предотвратяване на посегателствата. Особено ярък пример в това отношение са редица обекти на римското наследство в областите Видин, Враца и Монтана, като емблематична в този смисъл е съдбата на римския град Рациария при с. Арчар, община Димово.

---

² Закон за културното наследство, обн. ДВ. бр. 19 от 13 март 2009 г., посл. изм. и доп. ДВ, бр. 1 от 3 януари 2019 г.

Във финалния доклад на един от реализираните в Дунавския район проекти – „Разработване и промоциране на съвместен културно-исторически туристически продукт: маршрут „Римска граница на територията на трансграничния регион Румъния–България“, се изтъква, че: „Голяма част от обектите, особено в Северозападна България, имат почти изчерпана археологическа стойност заради унищожителната иманярска намеса. Неукрепените селища и пътищата като инженерни съоръжения също нямат висока археологическа стойност“³.

През всички тези периоди активна проучвателна и публикационна дейност осъществяват редица учени. Б. Геров (1948–1949 и 1950–1952) изследва трайното установяване и заселване на римляните по нашите земи и извършва идентифициране на римските градове по Лимеса и на юг от него. В. Велков (1958–1962) извършва първи разкопки на Рациария и прави първите обобщаващи публикации за този обект. През 80-те години на XX в. се извършват системни археологически разкопки и проучвания на някои от най-значимите римски обекти в района, които са последвани от публикации предимно в специализирани издания. Това са трудовете на Сп. Машов от 1980 г., които са посветени на Августа (Augustae), при Враца и от 1988 г. на Римска вила Рустика при с. Долна Кремена. Проучване и публикации осъществяват още Г. Александров (1983–1987), който изследва района на Монтана – главно античните вили, и Д. Димитрова през 1985 г. със сериозна дейност, посветена на античните паметници във Врачанско. Иванов и Стоичков през 1992 г., а по-късно Иванов (1999) систематизират всичко известно дотогава за Лимеса на база литературни източници, теренни обхождания, епиграфски материали и археологически разкопки. Изследванията на района са продължени от В. Динчев (2002), който проучва Рациария като част от ранновизантийските градове в България, и М. Иванов (2002), който в същия контекст представя Бонония. Кр. Лука (2004) съсредоточава своята проучвателна дейност върху античните паметници в община Мездра. Римското археологическо наследство в контекста на туристическото развитие на областите Видин, Враца и Монтана се разглежда в публикации, свързани с проучвания на туристическото търсене и предлагане на районно и областно ниво (Маринов и Асенова 2015, М. Асенова 2016 и Ст. Стефанова 2018–2019). Като туристически ресурс римските обекти са анализирани в изследванията на круизния туризъм в българския участък на р. Дунав (Маринов, Асенова, Николова 2015), на Европейската система от индикатори за устойчиво развитие на туризма (ETIS) в Дунавския район на България (Маринов и кол. 2015) и новото туристическо райониране на страната (2015).

От друга страна, в контекста на икономическото развитие фактите показват, че тази част от страната и по-конкретно трите административни области – Видин, Враца и Монтана, римското наследство, на чиято територия

---

³ <http://danubelimes-robgeu/images/docs/Preliminary%20study%20-%20integrated-BG.pdf>

се изследва в настоящата разработка, се определят като най-слаборазвитата в икономическо отношение територия не само в България, но и в рамките на ЕС. Туристическото развитие на проучваните области също не се отличава с голяма активност и не може да се каже, че е основен приоритет на местните власти – в лицето на общинската администрация. По данни на националната статистика Северозападният икономически район е на последно място сред районите в страната по всички определящи туристически показатели.

Анализът на данните от табл. 1 показва, че за периода от 2014 до 2018 г. състоянието продължава да се влошава. Съпоставката между националното и районно ниво показва, че Северозападният район има много скромнен дял. Констатира се намаление по всички показатели – най-много при броя на местата за настаняване – с над 1%, и легладеноноцията с 0,6%, а приходите от нощувки са незначителни – не надминават 1% от общите.

Таблица 1
Table 1

Дял на области Видин, Враца и Монтана по туристическите показатели в сравнение с регионалното развитие (в % за 2014 и 2018 г.)*

Share of Vidin, Vratsa and Montana districts by tourism indicators compared to regional development (% for 2014 and 2018)

Територии за сравнение	Години за сравнение	Места за настаняване – %	Легла %	Легладеноноцията – в %	Реализирани нощувки – %		Пренощували лица – %		Приходи от нощувки – %	
					Общо	в т.ч. от чужденци	Общо	в т.ч. чужденци	Общо	в т.ч. от чужденци
Северозападен район – % от общото за страната	2014	6,50%	2,80%	4,60%	2,30%	0,40%	4,10%	1,00%	1,70%	0,40%
	2018	5,30%	2,50%	4,00%	2,00%	0,40%	3,70%	0,80%	1,30%	0,30%
Области Видин, Враца и Монтана – % от общото за района	2014	45,10%	36,70%	38,4%	37,90%	48,20%	37,20%	51,70%	35,40%	45,40%
	2018	44,90%	36,00%	37,3%	37,70%	53,40%	38%	52,10%	33,50%	42,80%

*По данни на НСИ – 2018 г.

Разгледани в частност, показателите на трите области – Видин, Враца и Монтана, съпоставени с развитието на района, показват, че при тях на петгодишна база също се отчита спад, като само по показателите „реализирани нощувки“ и „пренощували лица от чужденци“ те достигат над 50% от общите.

Очевидно по отношение на туристическото си развитие районът се нуждае от промяна в нагласите за дейност и реализация на идеи. Усвояването на наличния ресурсен потенциал, в т.ч. на римското археологическо наследство, създаването на нови продукти и атракции, които да се интегрират в проме-

нящия се и активен през последните години пазар на туризма в България, е възможност за бъдещо развитие на Северозапада. В тази връзка се очертават обектът и предметът на настоящото проучване.

Обект на изследването е римското археологическо наследство на територията на областите Видин, Враца и Монтана, които са част от Северозападния икономически район на България и част от Дунавския туристически район.

Предмет – нагласите на заинтересовани страни – местни власти и музейни институции, за използване на римското археологическо наследство в изследваната територия за създаване на туристически продукт.

Целта на разработката е чрез проучване на мнението на местни власти и експерти да даде отговор за възможностите и вариантите да се предложи на пазара на северозападната част от Дунавския туристически район интегриран или самостоятелен туристически продукт, разработен на база на римско археологическо наследство, като се отчитат идеите както за постигане на социално-икономически ползи за местните общности, така и необходимостта от опазване и съхранение на културното наследство.

Като анализират състоянието на римското археологическо наследство в областите Видин, Враца и Монтана и оценяват неговата стойност като туристически ресурс, авторите на тази публикация правят опит да представят идеи за интерпретирането на римското наследство в района за нуждите на туризма, базирайки се на емпирично проучване на две от групите заинтересовани от това развитие – местните общински власти и експертите от музеите, а също така на свои няколкогодишни теренни наблюдения в изследваната територия.

МЕТОДОЛОГИЯ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Изследването е част от по-мощно проучване, което се осъществява в процеса на изготвяне на дисертационен труд, касаещ подобна проблематика, като в този ограничен обхват се базира на използването на набор от методи (количествен и качествен анализ, теренни наблюдения, анкетен, статистически, графични). Разработката се базира на:

– Проучване и анализ на вторични източници по изследваната проблематика, каквито са – публикации в специализирани научни издания, публикации от доклади на реализирани проекти, планови документи и стратегии за развитие на общински администрации и др.

– Анализиране на първични източници – анкетно проучване на заинтересовани лица – местни общински власти и експерти от музейната мрежа в трите области.

Ограниченията в процеса на работата, които създават известен проблем при набиране на информация и осъществяване на пълноценен анализ на получените резултати, са свързани с непознаване на проблематиката най-вече при

местните власти и липса на специализирани кадри в общинските администрации, което води до проблем при интерпретирането на отговорите. Налице е и несигурност в изявленията, и в известна степен на некомпетентност както по отношение на обекта на изследване, така и по проблематиката на туристическото развитие на проучваната територия.

Археологическата карта на България⁴ показва, че римските обекти в района са приблизително 109 в област Видин, 98 в област Монтана и 74 в област Враца. В тази разработка са изследвани 58 от най-значимите от тях. Тези обекти са пряко наблюдавани при теренен обход, фотографирани и са определени техните географски координати. В зависимост от степента на проученост, експониране и регистрация те са групирани в три категории – „регистрирани, проучени и експонирани“, „регистрирани, проучвани, неекспонирани“ и „регистрирани – непроучвани“. Всички те са представени в табл. 2.

Таблица 2
Table 2

Степен на проученост и експониране на изследваните римски археологически обекти на територията на областите Видин, Враца и Монтана
Degree of exploration and exposure of the excavated Roman archaeological sites on the territory of Vidin, Vratsa and Montana districts

Области	Регистрирани, проучени, експонирани	Регистрирани, проучвани, неекспонирани	Регистрирани, непроучвани	Общ брой
Видин	Кастра Мартис, общ. Кула	Останки от римска крепостна стена, гр. Видин (Бонония) – общ. Видин	Дортикум – с. Връв, общ. Брегово	
	„Калето“, общ. Белоградчик	Конбустика – общ. Димово	Флорентиана – с. Флорентин, общ. Ново село	
	Крепост „Баба Вида“ – общ. Видин	Рацария, с. Арчар – общ. Димово	Ад Малум – с. Кошава, общ. Видин	
		Пътна станция „Анище“ – общ. Белоградчик	Ново – между гр. Видин и Дунавци, общ. Видин	
	Вила с. Макреш – общ. Макреш		Крепост при с. Ясен, общ. Ново село	
		Римска кула и част от крепостната стена, гр. Видин (Бонония) – общ. Видин	Антично селище Унис Алба – Ново село	
			Антична крепост с. Чичил, общ. Кула	
			Антична крепост при с. Тополовец, общ. Кула	
			Римска крепост при с. Видбол, общ. Видин	
			Римска гранична наблюдателна кула при с. Покрайна, общ. Видин	
Брой	3	6	10	19

⁴ Археологическа карта на България. 2019. НАИМ.

Области	Регистрирани, проучени, експонирани	Регистрирани, проучвани, неекспонирани	Регистрирани, непроучвани	Общ брой
Монтана	Кастра ад Монтанезиум, гр. Монтана – общ. Монтана	Вила 1, Вила 2, Вила 3, гр. Монтана – общ. Монтана	Реметодия – общ. Лом	
		Античен град Монтана, общ. Монтана	Антично укрепление в м. Сливански пост – общ. Лом	
	Лapidариум, гр. Монтана, общ. Монтана	Алмус – гр. Лом, общ. Лом	Цебрус – общ. Вълчедръм	
		Помодиана – общ. Лом		
		„Калето“ – гр. Берковица, общ. Берковица		
		Римска баня – гр. Берковица, общ. Берковица		
			Камистра – общ. Вълчедръм	
			Антични терми – гр. Вършец, общ. Вършец	
			Антична крепост в квартал „Заножене“ – общ. Вършец	
Брой	2	6	6	14
Враца	„Калето“ – гр. Мездра – общ. Мездра	Вариана – общ. Оряхово	Регианум – общ. Козлодуй	
	Кастел – с. Лиляче – общ. Враца	Августе с. Хърлец – общ. Козлодуй	Педониана – общ. Оряхово	
		Вила при с. Долна Кремена – общ. Мездра	Валериана – общ. Оряхово	
		Крепост „Градището“ – общ. Враца	Антична крепост, с. Ботуня – общ. Криводол	
		Антично селище – с. Пավолче – общ. Враца	Антична крепост, с. Краводер – общ. Криводол	
		Вила – с. Уровене – общ. Криводол	Антична крепост, с. Фурен – общ. Криводол	
		Работилница при Хайдерин – общ. Хайредин	Антична крепост, с. Пудрия – общ. Криводол	
		Вила при с. Галатин – общ. Криводол	Антична крепост, с. Градешница – общ. Криводол	
		Мавзолей – с. Уровене – общ. Криводол	Римска вила, с. Краводер – общ. Криводол	
	Антично селище – общ. Криводол*	Антично селище, с. Лютиброд – общ. Мездра		
	Античен кастел – Люти дол – общ. Мездра			
	Викус Трулензиум – с. Кунино общ. Роман			
	Храм – Лютиброд – общ. Мездра			
Брой	2	13	10	25
Общ брой	7	25	26	58

От всички проучвани към настоящия етап обекти 7 се намират в първата категория, като според осъществените наблюдения на терен само 5 от тях отговарят на критериите за действащи туристически обекти по силата на Закона за туризма. Според чл. 3 (2), т. 21 Законът определя, че „недвижимите културни ценности по Закона за културното наследство, културните институти по Закона за закрила и развитие на културата, защитените територии по Закона за защитените територии – в случай че са социализирани и предлагат условия за приемане и обслужване на туристически посещения и в съответствие с режимите за опазването им и с вътрешните правилници на лицата, на които е предоставено правото на управление“⁵, са туристически обекти. В обхвата на изследваната територия това са: Кастра Мартис – гр. Кула, „Калето“ – гр. Белоградчик, Кастра ад Монтанезиум – гр. Монтана, „Калето“ – гр. Мездра, и крепост „Баба Вида“ – гр. Видин (трябва да се има предвид, че крепостите във Видин, Белоградчик и Мездра не може да се определят само като римски обекти). Към настоящия момент в Националния регистър за културни ценности като обект с „национално значение“ са вписани 16 от всички обекти, като 6 от тях се намират в групата „Регистрирани, непроучени“. Тези обекти са: Флорентиана – общ. Ново село, Антично селище „Унис Алба“ – Ново село, Цебрус – общ. Вълчедръм, Камистра – общ. Вълчедръм, Регианум – общ. Козлодуй, и Валериана – общ. Оряхово. Този факт показва, от една страна, степента на археологическата стойност на обектите, а от друга, negliжирането им не само по отношение на проучване, но и по отношение на определянето на значението им като туристически ресурс в съответните общини. Това налага изследване на мнението и нагласите на отделните групи заинтересовани за използването на римското археологическо наследство при създаване на туристически продукти и атракции на територията на трите области.

Проучването е осъществено чрез анкетен способ, като са разработени два структурирани въпросника. С единия, който съдържа 16 въпроса, са анкетирани 11 общински администрации в трите области, на чиято територия се намира по-голяма част от регистрираните обекти. За област Видин това са общините Видин, Белоградчик, Димово и Кула, където са разположени 14, или 73,7% от проучваните обекти в областта. За област Монтана са анкетираны общините Монтана, Лом, Козлодуй и Вършец, които притежават 10 обекта – 71,4% от общия им брой в областта. От област Враца са избрани общините Криводол, Козлодуй, Враца и Мездра. Там се намират 20 от обектите – 80% от изследваните в настоящата разработка обекти в областта. Тези общини се определят като пряко заинтересовани от усвояването на наличните ресурси поради характерните особености на самите обекти – местоположение и достъпност, степен на запазеност, място в регистрационния списък по степен на

---

⁵ Закон за туризма, обн. ДВ, бр. 30 от 26.03.2013 г., в сила от 26.03.2013 г., изм. и доп., бр. 37 от 04.05.2018 г., в сила от 04.05.2018 г.

значимост, проученост и опит в експониране. Въпросниците са изпратени онлайн след предварително посещение в общините и уговорка за електронното им получаване. Всяка от единадесетте общински администрации попълва само един въпросник.

Вторият въпросник е предназначен за експертите в музейната мрежа на района и включва 19 въпроса, част от които целят да се получи експертна информация за качествената характеристика на обектите. Анкетирани са всичките 7 музея – Видин, Белоградчик, Монтана, Лом, Чипровци, Враца и Оряхово. Тази анкетна карта също е изпратена и попълнена електронно. Проучването е извършено в периода от месец декември 2018 г. до месец февруари на 2019 г. включително. Обработката на данните е осъществена чрез SPSS метод, като получените резултати са графично представени и анализирани подробно.

Разликата във въпросниците между двете групи респонденти се свежда до извличане на специализирана информация за музеите с въпроси от 2 до 7, които се отнасят до значението на римското наследство в проучвателната работа на музеите, експозиционната дейност, програмата на организирани събития с подобна тематика, организацията на обслужването на някои специализирани групи (напр. ученици), наличие на студентски практики и др. При въпросника за общините в част от тези въпроси се акцентира върху познаването и идентифицирането на римското наследство на тяхна територия и ангажираността им към опазване на това наследство. В този въпросник се поставят и въпроси за отношението към развитието на туризма и неговото място в икономическата структура на дестинациите, както и отношението към включването на общинската администрация в процеса на разработването и превръщане на римските археологически обекти в туристически.

В останалата част от въпросите при двете групи респонденти не са предвидени различия. Тези въпроси се отнасят до нагласите за създаване на самостоятелен или интегриран туристически продукт, оценката на териториалната интеграция на наследството, социално-икономическите и културните ползи от създаването на интегриран туристически продукт на база римско археологическо наследство. Общи са въпросите, които имат за цел да се определят ограничаващите фактори за реализиране на подобен продукт в дестинациите, както и определянето на отговорната роля на институции и организации в проучването, експонирането, опазването и създаването на продукти и атракции от този тип.

Представянето на различни гледни точки в това проучване се очаква да даде вероятен различен ракурс на изводите относно нагласите за „употребата“ на римското археологическо наследство при създаването на туристически продукт в трите области и възможностите за интегрирането на този ресурс в гамата от други, предлагани или бъдещи туристически продукти в района.

РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЯ

Анализ на отношението към развитието на туризма и нагласите към римското археологическо наследство като туристически ресурс

Проследяването на нагласите за включване на римското археологическо наследство в туристически продукт в областите Видин, Враца и Монтана е предшествано от анализ на отношението на местната власт и експертите от музеите по някои основни въпроси, отнасящи се към **общото състояние на туризма в разглеждания район, възприемането на римското наследство като потенциален туристически ресурс, познанието за римските археологически обекти и настоящите практики и дейности, свързани с обектите.**

Преобладаващата част от респондентите от общинските администрации (72,7%) определят **туризма** като приоритетен отрасъл за техните общини. Видин, Белоградчик, Враца и Вършец са общините, които към момента се утвърждават като водещи в района по отношение на своето туристическо развитие и единствените с посочен силно развит конкретен вид туризъм. Респондентите от общините Монтана, Криводол и Димово, от друга страна, са категорични, че туризмът не попада сред приоритетните им сфери на развитие.

Чрез своите отговори анкетираните от общинските администрации утвърждават водещото място на културния туризъм и перспективите му за развитие. Като една от възможните перспективи е определено именно **римското археологическо наследство**. Това се потвърждава както от местната власт в общините, така и от експертите в музеи, които на въпроса „Как бихте определили римското археологическо наследство като част от общото културно наследство на вашата община?“ единодушно посочват „значимо“ и „с голямо значение“.

Припокриване в мнението и нагласите на местната власт и експертите се наблюдава и по отношение на възприемането на римското археологическо наследство като **подходящ ресурс** за туристическо развитие и възможностите за интегрирането му с други видове ресурси. Откроява се по-категоричната позиция на експертите, които определят римското наследство като подходящ ресурс за развитие на туризъм дори самостоятелно. За разлика от тях, местната власт намира за по-подходящо интегрирането му с други видове културно наследство или природни обекти.

Необходима отправна точка за изследване на отношението на местната власт към ресурса е проследяване на степента на познанието им за него, което дава и обща представа за това доколко задълбочено познават самата проблематиката и съответно колко обективно и прецизно би било мнението им на заинтересована страна. Чрез отговорите на въпроса „Запознати ли сте с наличието на обекти на римското археологическо наследство на територията на

общината?“ се установяват и основните римски обекти, познати на местната власт. Сред посочените обекти попадат експонираните към момента, някои от онези, които фигурират в регистрите на недвижимото културно наследство, съответно и включени в стратегиите на общините, както и обекти, проучвани през последните години.

Наред с това чрез анкетата се изследва и мнението на респондентите относно наличните **римски обекти, които имат потенциал да бъдат превърнати и в туристически**. Преобладаващата част от обектите, определени от местната власт като подходящи за разработване в туристически, се припокриват с тези, посочени и от експертите. Те включват както действащи вече туристически атракции, така и проучвани през годините, но също изоставени обекти или такива в процес на проучване, чийто потенциал обаче се оценява от местната власт като перспективен. Респондентите от всяка община, с изключение на Лом, и експертите от всички музеи посочват поне един подобен обект, свидетелство за признаване на потенциалните възможности, които римските обекти разкриват от гледна точка на бъдещо туристическо развитие. От друга страна, заявеното единомислие на двете страни по отношение на дадени обекти може да се определи като добра перспектива за последващи действия в посока усвояване на тези ресурси. Положителната нагласа на представителите на общинските администрации към разработването на римските археологически обекти в туристически проличава и от готовността, засвидетелствана от всички, да се включат в този процес. Единодушни са, че това би станало при наличие на външно финансиране, а при половината от тях и при подкрепа от други организации и научни институции. Това може да се приеме и като свидетелство за готовността и желанието им за осъществяване на междуинституционално сътрудничество. Преобладаващите дейности, с които респондентите от музеите заявяват, че биха се включили в усвояването на археологическите ресурси и превръщането им в туристически обекти, са изследователска и популяризаторска, логистична и методическа както и изработване на стратегии и проекти. Изброените от тях дейности се припокриват и с ролите, които се очаква музеят да играе в процеса на усвояване на ресурсите, и превръщането им в обекти за туризъм. Водещи са тези на експерт, организатор и консултант.

Друг важен момент при изследването на отношението и нагласите към разглеждания туристически ресурс е проследяването на **отговорността** на местната власт към римското археологическо наследство, изразяваща се в стопанисване на обектите и контрол и опазване. В конкретните случаи респондентите от общинските администрации се определят като отговорни и за двата типа дейности. Само при три от общините не е заявена отговорност към стопанисване на обектите – Криводол, Козлодуй и Вършец, а при две към контрола и опазването – Криводол и Вършец. Докато в община Вършец не са провеждани сериозни археологически проучвания на регистрираните обекти, а преоблада-

ват случайни антични находки, свидетелстващи за римското присъствие в района, то в община Криводол се намират разнообразни по тип обекти, видими археологически структури, част от които са запазени и проучвани през годините. Въпреки това към момента тези обекти са изоставени, като не са предприети и необходимите мерки за опазването и съхранението им, а самата общинска администрация в община Криводол не се определя като отговорна за тях. Ангажираността, която местните власти в различните общини заявяват, свидетелства за тяхната предполагаема обвързаност с разглежданото наследство и основните задължения, които трябва да изпълняват спрямо него. Това очертава позицията и ролята им при дейности, свързани с недвижимите ценности. Преките наблюдения върху актуалното състояние на обектите към момента – дали са изоставени, разрушени или разграбени, разкриват в каква степен местната власт ефективно изпълнява задълженията си и осъществява реален контрол над тях.

Във връзка с *настоящите практики* на музеите експертите определят движимото и недвижимото културно наследство от римската епоха като важен приоритет в експозиционната им дейност, теренните проучвания и образователните програми, като същевременно го свързват и с възможности за реализиране на нови дейности в бъдеще. Същевременно експертите оценяват интереса на посетителите към наследството достатъчно високо, което наред с богатия фонд на музеите с артефакти от римския период е сериозна предпоставка за разглеждането му като подходящ ресурс за развитие на туризъм.

Общото състояние на туризма в района, отношението към римското археологическо наследство като туристически ресурс, знанието и ангажираността, които местната власт заявява спрямо него, наред с дейностите, осъществявани от музеите към момента, са отправна точка за проследяване на общите нагласи на заинтересованите страни към разработване на наследството в туристически продукт. Изследваните нагласи отчитат както опита и практиките им към момента, така и желанието за съхраняване на ресурса и заявените амбиции за превръщането му в туристическа атракция.

АНАЛИЗ НА НАГЛАСИТЕ КЪМ РАЗРАБОТВАНЕТО НА РИМСКОТО АРХЕОЛОГИЧЕСКО НАСЛЕДСТВО В ТУРИСТИЧЕСКИ ПРОДУКТ

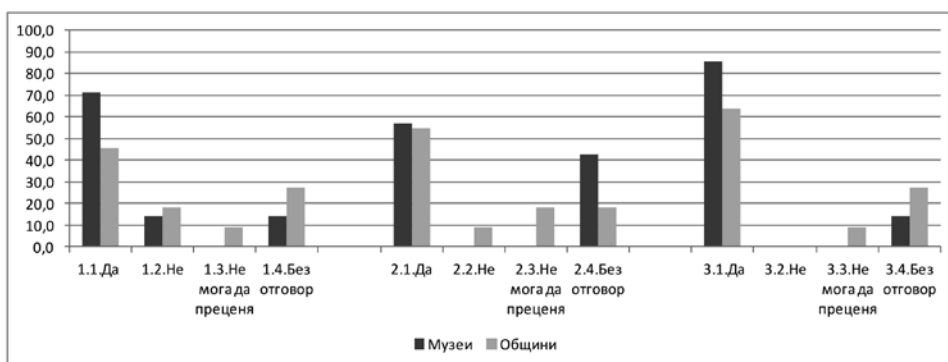
Проследяването на отношението на заинтересованите страни към създаване на туристическия продукт се осъществява през анализ на нагласите им към предложението за неговото самостоятелно разработване. Разглеждат се и възможностите за териториалната му и тематична интеграция. Анализират се също така и ползите и пречките при реализирането му, както и ролите на самите заинтересовани и институциите в разработването му.

Разработването на римското археологическо наследство в *самостоятелен туристически продукт* е одобрено от преобладаваща част от респондентите от общинските администрации (82%), като само при две от общините, Вършец и Мездра, се изразява съмнение чрез отговора „не мога да преценя“ (18%).

Експертното мнение на респондентите от музеите също е в подкрепа на тази идея. Изключение правят единствено експертите от музея в Монтана, които определят римското наследство като недостатъчно за създаване на самостоятелен туристически продукт.

Разработването на римското археологическо наследство в самостоятелен туристически продукт се проследява и от гледна точка на възможностите за неговата *териториална интеграция* с конкретни предложения за осъществяването ѝ на три нива – на територията на съответната община, на територията на съответната област и на територията на трите области Видин, Враца и Монтана (фиг. 1).

От посочените предложения най-голям процент одобрение от респондентите от общинските администрации получава териториалната интеграция на римското наследство като самостоятелен туристически продукт между трите области Видин, Враца и Монтана (63,6%). Единствено при община Козлодуй е отчетен отговор „не мога да преценя“. Като следваща възможност е оценена тази за разработването на самостоятелен продукт в рамките на територията на съответната област (54,5%) и на последно място – на територията на съответната община (45,5%) (фиг. 1). По-голямо одобрение и подкрепа от местната власт получава идеята интегрирането на наследството в общ продукт да се случи на по-голяма територия, което би обхванало и по-значителен брой обекти. В случая това са именно трите разглеждани области.

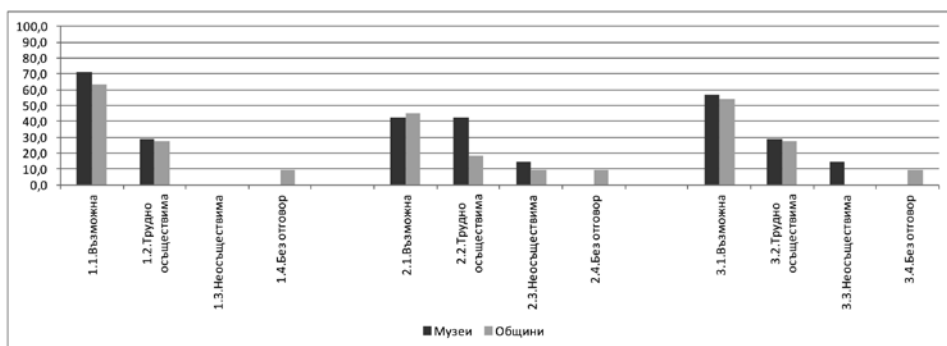
*1. На територията на вашата община; 2. На територията на вашата област; 3. На територията на трите области Видин, Враца и Монтана

Фиг. 1. Разработване на римското археологическо наследство в самостоятелен туристически продукт (%)

Fig. 1. Elaboration of the Roman archaeological heritage in a tourism product (%)

Подобни са нагласите, отчетени и при отговорите на респондентите от музеите. Разработването на римското археологическо наследство в самостоятелен продукт е оценено и от тях като възможно, на първо място, на територията на трите области (85,7%), след което на територията на съответната община (71,4%) и на последно място – на територията на съответната област (57,1%) (фиг.1).

Независимо от становищата, изказани по-горе, самата **реализация на подобна териториална интеграция** е оценена и от двете заинтересовани страни като най-реалистична между отделни общини в рамките на една област (63,6% – общини, и 71,4% – музеи), след това между трите области Видин, Враца и Монтана (54,5% – общини, и 57,1% – музеи) и на последно място – между отделни общини в рамките на различни области (45,5% – общини, и 42,9% – музеи) (фиг. 2). Осезаемо е налагането на мнение, че реализирането на подобен тип териториална интеграция е по-трудно осъществима на по-голяма територия, която включва и различни административни единици.

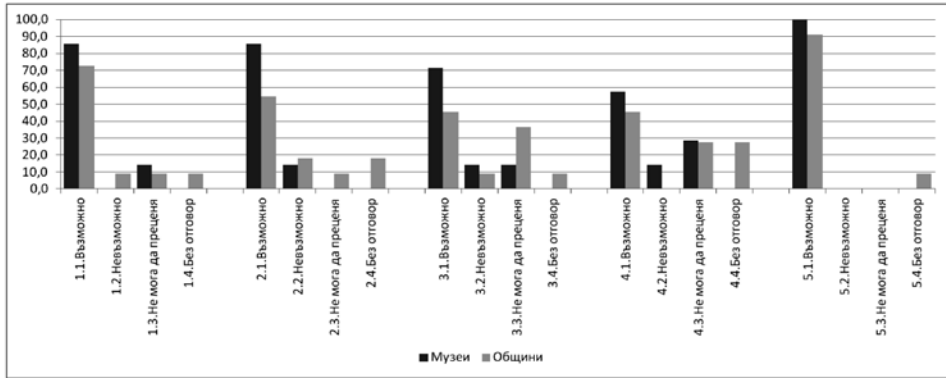
*1. Отделни общини в рамките на една област; 2. Общини в рамките на различни области; 3. Трите области – Видин, Враца и Монтана

Фиг. 2. Как оценявате реализацията на териториална интеграция на римското археологическо наследство в туристически продукт? (%)

Fig. 2. How do you estimate the realization of territorial integration of the roman archaeological heritage into tourism product? (%)

По отношение на предложенията за интегриране на римските обекти в няколко **маршрута** отново се наблюдава сходство в мненията на двете групи респонденти. Културно-познавателният маршрут „Римски крепости в Северо-западна България“, среща одобрението на всички анкетирани както от общинските администрации, така и от музеите (фиг. 3). Крепостите по принцип са сред популярните туристически атракции, включвани в редица туристически продукти. Най-известните исторически забележителности в разглеждания район са именно крепостни съоръжения, което намира отражение и в отговорите на анкетираните. Останалите предложения представляват възможност за интеграция между специфичен начин на придвижване и римско археологическо

наследство. Маршрутите, оценени най-високо и от двете групи респонденти, са съответно круизен Дунавски лимес и велосипеден Дунавски лимес, които също имат традиции и са сравнително популярни. С най-малко одобрение се утвърждават пешеходен и велосипеден маршрут във вътрешността, които към момента се практикуват предимно от единични или малки групи неорганизиранни туристи на отделни места в района.

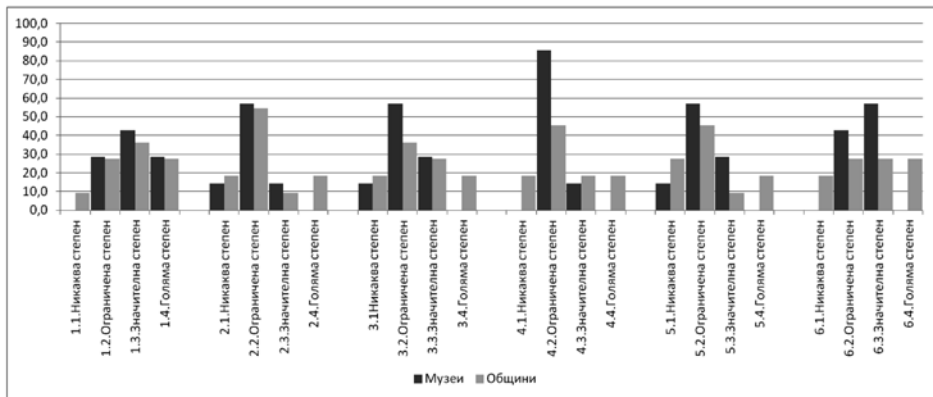

*1. Круизен маршрут (Дунавски лимес); 2. Велосипеден маршрут (Дунавски лимес); 3. Велосипеден маршрут (римски обекти във вътрешността); 4. Пешеходен маршрут (кратки маршрути); 5. Културно-познавателен маршрут „Римски крепости в Северозападна България“

Фиг. 3. Как оценявате интегрирането на римските обекти в следните маршрути? (%)

Fig. 3. How do you estimate the integration of the Roman sites into the following routes? (%)

Ползите от създаването на продукта са разгледани в два аспекта – социално-икономически и културен, като са представени съответно в по 6 направления и 4 степени – (фиг. 4 и 5).

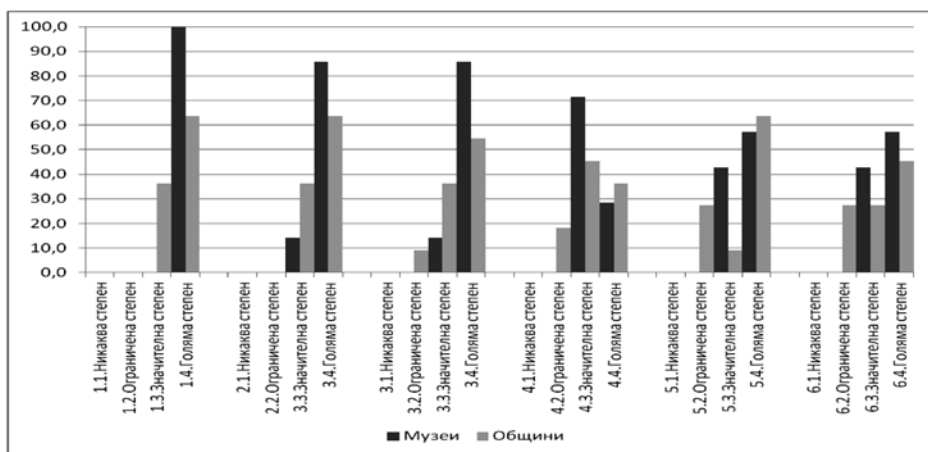
*1. Съживяване на района; 2. Задържане на местното население; 3. Развитие на местен бизнес; 4. Разкриване на нови работни места; 5..Повишаване доходите на местното население; 6. Подобряване на пътната инфраструктура

Фиг. 4. Социално-икономически ползи от създаването на интегриран туристически продукт (%)

Fig. 4. Socio-economic benefits of creating an integrated tourism product (%)

Потенциалните социално-икономически ползи са оценени с преобладаващо „ограничена степен“ както от местната власт, така и от експертите в музеите. Като полза, оценена най-високо от двете групи респонденти, се откроява *1. Съживяване на района, последвана от 6. Подобряване на пътната инфраструктура*. Именно за тези две ползи са отчетени и най-много отговори със „значителна“ и „голяма степен“. Останалите ползи *2. Задържане на местното население, 5. Повишаване доходите на местното население, 4. Разкриване на нови работни места и 3. Развитие на местен бизнес* са оценени от всички анкетирани с преобладаващо „ограничена“ и „никаква степен“. По-голяма част от отчетените отговори „значителна“ и „голяма“ при социално-икономическите ползи се свързват с респондентите от общинските администрации на Враца, Димово, Кула и Криводол, които са и единствените анкетирани, оценяващи всички заложенi ползи в анкетата само в тези две степени (фиг. 4).

*1. Съхраняване и опазване на културното наследство; 2. Популяризиране на местното културно наследство; 3. Популяризиране на общината/дестинацията; 4. Увеличаване на посетителския поток на музеите; 5. Стимулиране на нови археологически разкопки; 6. Социализация на нови археологически обекти

Фиг. 5. Ползи в културно отношение от създаването на интегриран туристически продукт (%)

Fig. 5. Cultural benefits of creating an integrated tourism product (%)

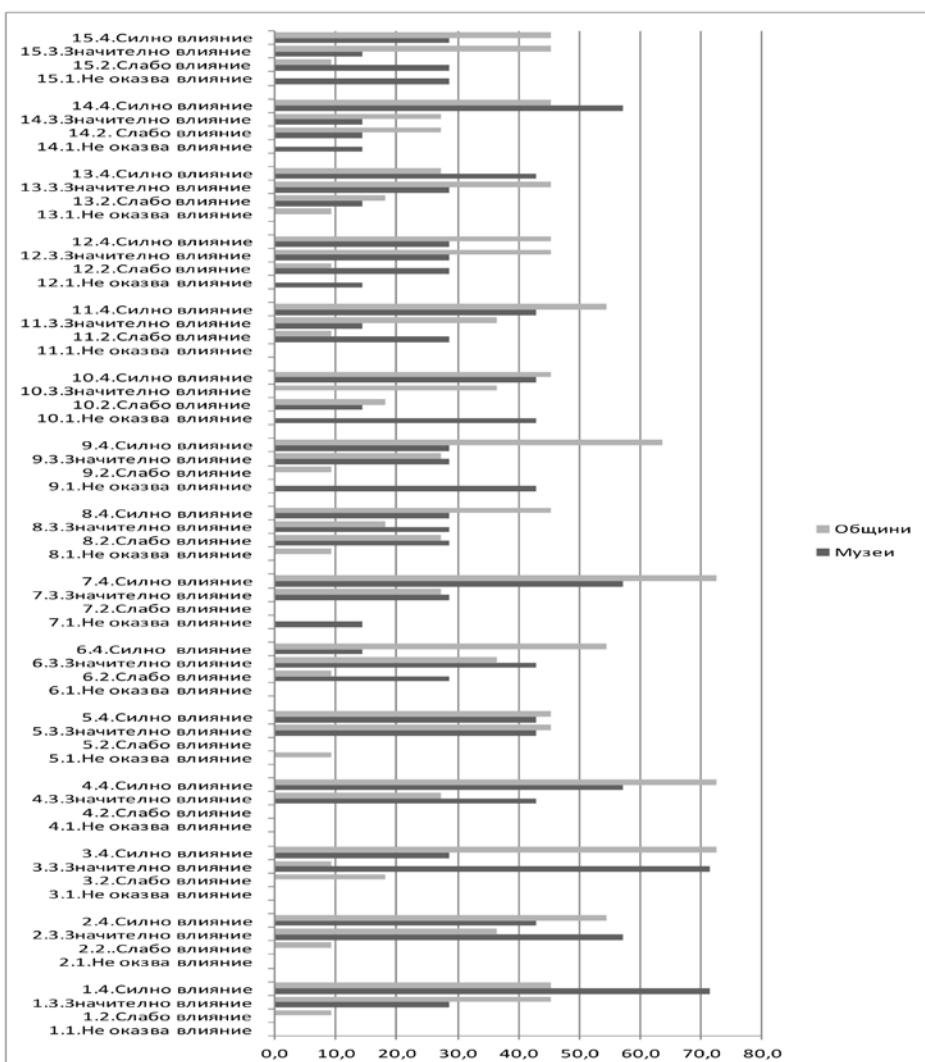
Ползите в културно отношение са оценени от местната власт в преобладаващо „значителна“ и „голяма“ степен, а при експертите от музеите това са и единствените степени, посочени в отговорите. С категорично най-високата оценка, дадена и от двете групи респонденти, се утвърждава ползата *1. Съхраняване и опазване на културното наследство*. Високо са оценени и ползите *2. Популяризиране на местното културно наследство* и *3. Популяризиране на общината/дестинацията*. По отношение на ползите *5. Стимулиране на нови археологически разкопки, 6. Социализация на нови археологически обекти* и *4. Увеличаване на посетителския интерес към музеите* прави впечатление, че респондентите от общинските администрации се отнасят по-резервирано,

като в своите отговори ги оценяват сравнително по-слабо от експертите от музеите (фиг. 5).

Ограничаващото влияние за създаване на продукта е оценено от респондентите чрез предварително изведени 15 фактора в четири възможни опции. Първата половина от факторите от 1 до 7 е обвързана със състоянието на културното наследство, а втората – от 8 до 15 със социално-икономическата ситуация (фиг. 6).

Всички изброени фактори във въпросниците, обвързани със състоянието на културното наследство, са оценени както от местната власт, така и от експертите в музеите с преобладаващо „силно“ и „значително“ влияние (фиг. 6). *4. Посегателства върху недвижимото културно наследство (иманярство)* е единственият фактор, оценен от всички анкетирани единствено в тези две степени на влияние. Той категорично се откроява като най-значим за респондентите. Друг фактор, чието силно ограничаващо влияние отчитат и двете групи респонденти при своите отговори, е *7. Липса на финансиране за проучване, консервация и социализация на обектите*. Високо оценен от респондентите от общинските администрации е и факторът *3. Липса на контрол и защита на обектите*. В същото време обаче местната власт определя именно себе си като отговорна за контрола и опазването на археологическите обекти. Това своеобразно противоречие се явява и свидетелство за затрудненията им по отношение защитата на обектите на практика, което проличава от лошото състояние, в което се намира голяма част от тях в границите на различните общини. Останалите изброени фактори – *1. Недостатъчно разкрити и проучени обекти*, *2. Изоставени и недостъпни археологически обекти*, *6. Недостатъчно информационна обезпеченост за археологическите обекти* и *5. Недостатъчно социализирани обекти* са оценени приблизително еднакво, като при тях обаче се отчитат и отговори „слабо влияние“ и „не оказва влияние“.

Като фактори със „силно“ и „значително влияние“ респондентите от музеите определят *1. Недостатъчно разкрити и проучени обекти*, *2. Изоставени и недостъпни археологически обекти*, *3. Липса на контрол и защита върху обектите* и *5. Недостатъчно социализирани археологически обекти*, свидетелство за неразкрития потенциал на обектите, който отчитат, както и съпътстващите повсеместни проблеми с опазването и защитата му. Най-слабо експертите от музеите оценяват влиянието на фактора *6. Недостатъчна информационна обезпеченост за археологическите обекти*, което показва, че експертите не възприемат липсата на повече достъпна информация за обектите като сериозен проблем. Тази оценка може да бъде тълкувана двояко. От една страна, като своеобразна предпазна мярка за гарантиране сигурността и защитата на самите обекти, а от друга, като недостатъчна готовност и липса на отношение и ангажираност към предоставянето на пълна и завършена интерпретация на археологическите обекти, с която да се привлече вниманието и да се задържи интересът на туристите.

*1. Недостатъчно разкрити и проучени обекти; 2. Изоставени и недостъпни археологически обекти; 3. Липса на контрол и защита върху обектите; 4. Посегателства върху недвижимото културно наследство (иманярство); 5. Недостатъчно социализирани археологически обекти; 6. Недостатъчна информационна обезпеченост за археологическите обекти; 7. Липса на финансиране за проучване, консервация и социализация на обектите; 8. Бюрократични пречки и незаинтересованост; 9. Липса на специализирани кадри; 10. Лоша пътна инфраструктура на територията на общината; 11. Затруднена/липса на транспорта достъпност до обектите; 12. Липса на съгътстваща туристическа инфраструктура, настанителна база; 13. Липса на местна инициатива; 14. Липса на подкрепа на национално ниво; 15. Липса на координация между институциите

Фиг. 6. Как оценявате ограничаващото влияние на изброените фактори за създаването на интегриран туристически продукт? (%)

Fig. 6. How do you estimate the limiting impact of the following factors for creating an integrated tourism product? (%)

От ограничаващите фактори, обвързани със социално-икономическата ситуация в района, с най-силно влияние респондентите от общинските администрации оценяват *9. Липса на специализирани кадри*. Тази оценка е категорично отражение на демографската криза в района, която същевременно е и едно от основните ограничения за местното туристическо развитие. Следват факторите *11. Затруднена/липса на транспортна достъпност до обектите*, *12. Липса на съпътстваща туристическа инфраструктура*, *10. Лоша пътна инфраструктура на територията на общината*, чиято оценка се определя предимно от състоянието на инфраструктурата в отделните общини. Ограничаващите фактори *8. Бюрократични пречки и незаинтересованост*, *14. Липса на подкрепа на национално ниво* и *13. Липса на местна инициатива*, от друга страна, са определени като такива с най-слабо ограничаващо влияние. Това създава и очакване за възможна проява на инициатива от страна на местната власт при евентуално разработване на подобен продукт.

Експертите от музеите от своя страна определят факторите *13. Липса на местна инициатива* и *14. Подкрепа на национално ниво* като такива с преобладаващо „силно“ и „значително влияние“, с което недвусмислено подсказват, че има известно несъответствие с намеренията, амбициите и действията на властите.

В оценките на експертите съотношението между различните влияния е сравнително изравнено спрямо останалите социално-икономически ограничаващи фактори, като не се отчитат и категорично доминиращи фактори. Като цяло обаче от отговорите и на респондентите от общините, и на тези от музеите прави впечатление, че социално-икономическите ограничаващи фактори не са оценени с такава висока степен на значимост както ограничаващите фактори, свързани със състоянието на културното наследство.

Превръщането на римските археологически обекти в туристически и тяхното стопанисване са съпътствани от редица дейности, които трябва да бъдат ясно регламентирани и съблюдавани. За целта е необходимо категорично изясняване и на конкретните роли, които различните институции следва да изпълняват в този процес. Ето защо е важно да се проследи и отношението на двете групи респонденти към въпроса кои институции са с ключова роля за превръщането на археологическите обекти в туристически, от една страна, и за стопанисването на самите обекти, от друга. Към този момент обаче липсва ясен регламент при осъществяването на тези дейности, за което свидетелстват и разностранните отговори на респондентите относно ролите на различните институции.

Според местната власт с ключова роля за превръщането на археологическите обекти в туристически е определено Министерство на културата (81,8%), след което се нареждат Министерство на туризма (72,7%), Регионален исторически музей (РИМ) (63,6%), Национален институт за недвижимо

културно наследство (НИНКН) (54,5%), Общинска администрация (45,5%) и Консултативен съвет по туризъм (9,1%). На въпроса кой трябва да стопанисва археологическите туристически обекти, на първо място респондентите посочват РИМ (63,6%), след което Общинска администрация (54,5%), НИНКН (27,3%) и Министерство на културата (27,3%).

От друга страна, представителите на общинските администрации определят своята роля и отговорности в разработването на самия продукт преобладаващо като координатор и стопанисващ орган. Единствено респондентите от община Криводол виждат своята роля като съдействащ и подпомагащ орган. Контролиращ орган е посочен само при две общини, въпреки че в предходните въпроси респондентите се определят като отговорни за контрола и опазването на обектите. В случая местната власт заявява своите предпочитания към стопанисването на обектите, тъй като и нейният основен интерес е развитието на местната икономика, но в същото време negliжира основни си задължения, а именно контрол и опазване на обектите.

Мнението на експертите от музеите също е разнопосочно. В процеса на превръщане на обектите в туристически те отреждат основна роля на Общинска администрация (71,4%), Регионални исторически музеи (71,4%), Министерство на културата (71,4%), след което на Министерство на туризма (28,6%) и Национален институт за недвижимо културно наследство (14,3%). За стопанисването като отговорни определят Общинска администрация (85,7%), след което РИМ (57,1%), Министерство на културата (42,9%), НИНКН (14,3%) и самостоятелно звено, обособено за целта, посочено единствено от респондентите от музея в Монтана.

Като цяло разностранните отговори на двете групи респонденти насочват към извода, че към момента липса единодушно и категорично мнение относно това коя институция трябва да бъде ангажирана с дейностите по превръщане на обектите в туристически и тяхното стопанисване.

ИЗВОДИ

Анализът от направените наблюдения на терен и анкетните проучвания на заинтересовани – местни власти и експерти, от създаването на самостоятелен или интегриран туристически продукт на базата на римското археологическо наследство на територията на областите Видин, Враца и Монтана очертава някои основни изводи:

➤ Римското археологическо наследство в обхвата на проучваната територия се възприема като значима част от общото културно наследство на района и подходящ ресурс за развитие на туризъм. Значителна част от наличните археологически обекти от римската епоха са определени и като подходящи за превръщане в туристически обекти. Припознат е потенциалът на ресурса,

като е заявена и готовност от страна на местната власт да се включи в самия процес на превръщане. Заявените отговорности наред с туристическите практики и дейностите, упражнявани от местната власт и експертите към момента, свързани с римското наследство, очертават настоящия им опит и степен на готовност за участие в разработването на продукта и ролята им в него.

➤ Туризмът е припознат като приоритетен отрасъл при по-голяма част от изследваните общини, а културният туризъм като водещ специализиран вид туризъм. Открояват се само три общини – Монтана, Криводол и Димово, при които туризмът не попада сред приоритетните сфери. Въпреки това на територията и на трите общини са разположени значителен брой археологически обекти от римската епоха (табл. 2). Част от тях са определени от местната власт и експертите от музеите като подходящи за превръщане в туристически обекти, а респондентите и от трите общински администрации заявяват готовност за включване в процеса на усвояване и разработване на археологическите ресурсите. Ето защо общините Монтана, Криводол и Димово и археологическите обекти, разположени на тяхна територия, въпреки заявеното към момента отсъствие на туристическо развитие и инициатива, все пак могат да бъдат разглеждани като потенциални участници в продукта наред с останалите общини.

➤ Преобладаваща е положителната нагласа и на местната власт, и на експертите към идеята за разработването на римското археологическо наследство в самостоятелен туристически продукт. Тази позиция се явява и логично следствие от признаване значението на наследството и възприемането му като перспективен туристически ресурс. Наред с това разкрива желание и амбиция от страна на местните институции за създаване на нови туристически продукти, в които припознават възможност за туристическо развитие и своеобразно съживяване на района.

➤ Разработването на римското археологическо наследство в самостоятелен туристически продукт е определено като възможно най-вече в интегриран туристически продукт на територията на трите области Видин, Враца и Монтана. Самата реализация на териториалното интегриране обаче в най-висока степен е оценена като възможна между отделни общини в рамките на една област. Налага се положителната нагласа към интеграцията на наследството на по-голяма територия, която включва повече и разнообразни ресурси, но същевременно предполага и появата на редица трудности, съпътстващи подобна съвместна междуобщинска дейност. Това предполага и внимателното осмисляне на подхода за прилагане на териториална интеграция при организацията на подобен туристически продукт с цел ограничаване на възможните пречки.

➤ По отношение на интеграцията на римските обекти в различни маршрути най-голям процент одобрение както при респондентите от общинските администрации, така и при експертите от музеите получава културно-позна-

вателен маршрут „Римски крепости в Северозападна България“, а след него са посочени и круизен маршрут (Дунавски лимес) и велосипеден маршрут (Дунавския лимес). И тук ясно се отчита сходството в нагласите на местната власт и експертите. Повечето от потенциалните туристически обекти обаче са разположени във вътрешността на района, докато археологическите обекти по протежението на Лимеса до голяма степен са унищожени от иманяри, а контролът и опазването им се оказват трудно постижими. Въпреки това най-популярните и практикувани към момента туристически пътувания в района са по Лимеса. Ето защо и маршрутите по реката срещат по-голямо одобрение, докато предложените такива във вътрешността на района, които не са разработвани към момента, се възприемат с по-голяма несигурност. Макар и за тяхното разработване да са необходими повече усилия, те създават възможност за реализиране на нови идеи и инициативи.

➤ Като основни ползи от създаването на интегриран туристически продукт са определени тези в културно отношение, оценени значително по-високо от социално-икономическите както от респондентите от общинската администрация, така и от експертите в музеите. Не се оценява като реалистична възможността за реализиране на по-сериозни икономически ползи от продукта за местното население. Категорично се отчита предимството, което местната власт дава на ползите, свързани конкретно с културното наследство, за сметка на икономическите такива. Икономическата и демографска ситуация в района към момента обаче не позволява и по-големи очаквания. Въпреки това се наблюдава лек превес в оценката на респондентите от общините по отношение на отделни социално-икономически ползи спрямо оценката на експертите от музеите. От своя страна експертите оценяват някои ползи в културно отношение, свързани конкретно с археологическите обекти, по-високо, отколкото анкетираните от общините. Чрез оценката, която респондентите дават на основните ползи, се очертават и водещите насоки по отношение възприемането на самия продукт и очакванията към него от гледна точка на дейностите, които двете групи респонденти изпълняват, и компетенциите им.

➤ Ограничаващото влияние на факторите, свързани с културното наследство, е оценено с по-висока степен на въздействие от това на социално-икономическите. Въпреки че общата нагласа към ограничаващите фактори и на двете групи респонденти в голяма степен съвпада, се усещат нюанси в гледните точки, свързани конкретно със спецификата на дейностите и практиките им. Ето защо експертите оценяват в по-малка степен фактори, свързани конкретно със състоянието на туристическата инфраструктура, а местната власт в по-малка степен отчита фактори, свързани със състоянието на археологическите обекти.

➤ Като основни проблеми, свързани с реализирането на туристическия продукт, се открояват категоричните неясноти по отношение на ролите на ин-

ституциите, отговорни за превръщането на археологическите обекти в туристически и тяхното стопанисване. Налага се усещането за съществуващи пропуски по отношение на норми, режими и разпоредби, свързани с културното наследство и неговото използване, липса на съгласуваност и комуникация между институциите, липса на контрол при изпълнението на задълженията им.

➤ Отчита се необходимост от изследване на нагласите и на други заинтересовани страни в бъдеще, което да допълни представата за реалната възможност за създаване на продукта.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Археологическите обекти от римската епоха представляват значителна част от културното наследство на областите Видин, Враца и Монтана. Към днешна дата обаче едва няколко са социализирани. Преобладаващата част от обектите, които не са в процес на археологически проучвания в момента, остават пустеещи. В същото време разглежданият район се очертава като най-слаборазвития в страната в туристическо отношение. Въпреки наличието на разнообразни туристически ресурси както културно-исторически, така и природни, липсват ясна визия и умение за усвояване на техния туристически потенциал и разработването им във вид на привлекателни туристически обекти. Осезаема е необходимостта от разнообразяване на туристическото предлагане в района, чрез което да се провокира и по-сериозен посетителски интерес. Ето защо би било уместно преосмисляне на начините за използване на наличните туристически ресурси и създаването на нови туристически продукти. Такава е идеята за разработване на римското археологическо наследство в туристически продукт. Важен момент от нейното осмисляне се явява проследяването на нагласите на ключовите заинтересовани страни, които имат пряко отношение към туристическото развитие в района и историческото наследство. В случая това са местната власт, в лицето на общинските администрации, и музеите, чието разбиране за римското наследство като подходящ ресурс за туризъм и за неговото разработване в самостоятелен и интегриран туристически продукт се изследва в статията. Отчитането на техните нагласи задава и една от възможните насоки в развитието на подобен тип продукт.

Римското археологическо наследство е оценено високо както от гледна точка на културно-историческата му стойност, така и като туристически ресурс. Като нагласа и местната власт, и експертите в музеите го определят не само като подходящ ресурс за развитие на туризъм в района, но подкрепят и възможността за разработването му в самостоятелен туристически продукт. В различна степен изразяват своята подкрепа и за предложените варианти за териториална и тематична интеграция на продукта. Като цяло не се наблюдават съществени различия в нагласите на местната власт и експертите по отно-

шение на въпросите, свързани с оценка на значимостта на наследството, потенциала му като туристически ресурс и създаването на интегриран продукт. Идентично е и отношението им към основните ползи от продукта и пречките за реализирането му. Утвърждава се общото мнение, че основните ползи са свързани с опазването и съхранението на културното наследство, а пречките произхождат от недоброто му състояние в момента, от общата демографска и икономическа ситуация в района, както и от нерегламентираните отговорности на институциите към наследството. Въпреки това ясно се отчита желанието на местните институции за създаване на нов продукт и популяризиране на местните ресурси, като по този начин се предприемат и по-сериозни действия в посока опазване на наследството. Направеният преглед на състоянието на туристическото развитие в района към момента и ангажираността, която заинтересованите страни заявяват по отношение на римското археологическо наследство, очертават нивото им на готовност да се включат и в самото разработване на подобен продукт. Засвидетелствана е приоритетната роля на движимото и недвижимото римско наследство и включването му в различните дейности и експозиции на музеите, както и перспективи за бъдещо развитие. Разкриват се основните роли, които претендират да изпълняват, като се установяват и някои разминавания със заявените от тях отговорности към момента. Нагласите и очакванията на различните заинтересовани страни при реализирането на продукта свидетелстват за относителен баланс на интересите, което се отчита и като добро изходно начало за създаването на интегриран туристически продукт. Предвид отчетеното наличие на разнообразни римски археологически обекти и засвидетелстваното положително отношение към тях от двете групи заинтересовани страни идеята за разработване на римското археологическо наследство в самостоятелен туристически продукт изглежда подходяща възможност за разнообразяване на туристическото предлагане в района.

ЛИТЕРАТУРА

- Александров, Г. 1983. Антични вили около Михайловград (Монтана). ИМСЗБ, Т. 8.
- Асенова, М. 2016. Особенности и проблеми в туристическото търсене и предлагане на община Видин. – *Год. на СУ, ГГФ*, кн. 2 – География, т. 107.
- Геров, Б. 1949. Романизмът между Дунава и Балкана от Август до Хадриан. Т. 1. ГСУ, ИФФ, 45, 1948–1949, 4–91.
- Геров, Б. 1952. Романизмът между Дунава и Балкана от Хадриан до Константин Велики. Т. 2. ГСУ, ФФ, 47, 1950–1952, 1952, 17–12.
- Димитрова, Д. 1985. Античните паметници и археологическите проучвания във Врачански окръг. К-т за култура. Нац. институт за паметниците на културата, ОДКИН, Враца.

- Динчев, В. 2002. Рациария. Римски и ранновизантийски градове в България. Т. 1. Р. Иванов (ред.). София: Иврай, 13–31.
- Иванов, М. 2002. Бонония. Римски и ранновизантийски градове в България. Т. 2. Р. Иванов (ред.). София: Иврай, 18–23.
- Иванов, Р., К. Стоичков. 1992. Долнодунавският лимес от Дортикум до Бонония. – ВЪВ: ВИСБ, № 1, 76–93.
- Иванов, Р. 1999. Долнодунавската отбранителна система между Дортикум и Дуросторум от Август до Маврикий. София: Alea.
- Лука, Кр. 2004. Античните паметници в община Мездра. Българско археологическо дружество „Иван Венедиков“, Мездра.
- Маринов, В., М. Асенова, В. Николова. 2014. Пилотно тестване на Европейската система от индикатори за устойчиво развитие на туризма (ETIS) в Дунавския район на България. FPDD, GIZ.
- Маринов, В., М. Асенова, В. Николова. 2015. Круизният туризъм в българския участък на река Дунав. София: Бук бутик.
- Маринов, В., М. Асенова. 2015. Мониторинг на устойчивото туристическо развитие в Дунавския район. – В: Туризмът в епохата на трансформация. Сб. доклади от юбилейната международна конференция, посветена на 50-годишнината от създаването на специалност „Туризъм“ в Икономически университет – Варна. Варна: Наука и икономика, 2015, 191–200.
- Машов, Сп. 1980. Августа (Augustae). Враца: Държавна печатница „Васил Александров“, ОИМ.
- Машов, Сп. 1988. Римска вила рустика при с. Долна Кремена, Михайловградска област. – В: ИМСЗБ, 14, 19–42.
- Стефанова, С. 2018. Римското археологическо наследство – възможност за развитие на културен туризъм в Северозападна България. – В: Сб. доклади от Международна студентско-докторантска конференция „Туризъм и иновации“. В. Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, 171–184.
- Стефанова, С. 2019. Превръщане на римското археологическо наследство в туристическа атракция на примера на Археологически комплекс „Калето“ в град Мездра и Антична крепост „Калето“ в град Монтана. – *Проблеми на географията* № 1–2 (под печат).
- Археологическа карта на България. 2019. НАИМ.
- Маркетингова стратегия „Промотиране на туристическата атракция – археологически комплекс „Калето“ 2013–2018.
- Средносрочна общинска стратегия за управление, поддържане и маркетинг на културно-историческа атракция „Антична крепост Монтана“ 2014 г.
- Европейската конвенция за опазване на археологическото наследство от 06.05.1969 г.
- Закон за паметниците на културата и музеите, обн. ДВ, бр. 29 от 11 април 1969 г.
- Закон за културното наследство на България. ДВ, бр. №, 19, 13 март 2009 (последно изменение – ДВ, бр. № 98, 28 ноември 2014 г.).
- Закон за туризма, обн. ДВ, бр. 30 от 26.03.2013 г., в сила от 26.03.2013 г., изм. и доп., бр. 37 от 04.05.2018 г., в сила от 04.05.2018 г.
- Регистър НКЦ – област Враца и Монтана (2017), <http://ninkn.bg/Documents/categoryPreview/13>

Регистър на туристическите атракции в България, <http://rta.tourism.government.bg/TARegister.aspx>
<http://danubelimes-robg.eu/images/docs/Preliminary%20study%20-%20integrated-BG.pdf> <http://naim.bg/bg/content/news/600/857/147/>

SUMMARY

THE ROMAN ARCHAEOLOGICAL HERITAGE AND THE ATTITUDES TOWARDS ITS INCLUSION IN A TOURISM PRODUCT OF THE DISTRICTS OF MONTANA, VRATSA AND VIDIN

The current paper is a result of a study of the Roman archaeological heritage, carried out on the territory of Northwest Bulgaria, in the districts of Vidin, Vratsa and Montana which are among the least economically developed districts in the country. Their tourism development also doesn't have good indicators. At the same time, there is a large number of registered sites of Roman archaeological heritage. Some of them have been excavated in the past, others are still being excavated, but just a few of them have been evaluated, socialized and used as tourist attractions. The study of the possibilities for using this heritage for the purposes of cultural tourism in the destinations was carried out on the basis of extensive field observations and a survey conducted for the purpose of the current publication of some of the stakeholders interested in using this heritage for the needs of tourism in the region and at the same time by taking care of its preservation.

The results of the analysis show that the Roman archaeological heritage is highly appreciated as a significant and important part of the cultural heritage of the area by both experts from the museums and local authorities represented by the municipal administrations. The idea of interpreting it for the needs of tourism is emerging by creating a separate but possible integrated tourist product. Most of the limiting factors are related to the group of cultural heritage issues than those connected to the socio-economic environment. Yet it is largely relied by the use of heritage to derive maximum economic benefits for local communities through the development of tourism.

The boundary is very thin and it is definitely necessary to find a balance between seeking economic prosperity, attracting investment and creating conditions for preservation the heritage by assuming adequate responsibilities.

Постъпила април 2019 г.